

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i06.123>

ORCID: 0009-0007-6303-8793

TARJIMA MODELLARI VA ETNOGRAFIK REALIYALARNING QAYTA YARATILISHI: CHO‘LPONNING “KECHA VA KUNDUZ” ROMANI MISOLIDA

Jumanova Orzigul Sa’dulla qizi
Qarshi Davlat Texnika Universiteti
“Xorijiy tillar” kafedrasida assistenti
Email: jumanovaorzigul@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanining inglizcha tarjimalarida lingvomadaniy konseptlar va etnografik realiyalarning tarjima modellari asosida qayta yaratilishi tadqiq etiladi. Tadqiqot asl matn hamda Kristofer Fort va Ilhom To‘xtasinov tomonidan amalga oshirilgan inglizcha tarjimalarning qiyosiy tahliliga asoslanadi. O‘zbek xalqining milliy qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoqarashini aks ettiruvchi madaniy birliklarning tarjimada berilish xususiyatlari o‘rganildi. Tadqiqotda lingvokulturologik, qiyosiy-tipologik, konseptual, kontekstual va tarjimashunoslik tahlili metodlaridan foydalanildi. Natijalar semantik, kommunikativ, vaziyatli va transformatsion tarjima modellarining qo‘llanish xususiyatlarini ochib berdi hamda transliteratsiya va izohli tarjima milliy-madaniy mazmunni saqlashda eng samarali usullar ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari o‘zbek badiiy asarlarini ingliz tiliga tarjima qilish nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tarjima modellari, lingvomadaniy konseptlar, etnografik realiyalar, badiiy tarjima, semantik tarjima, kommunikativ tarjima, Cho‘lpon, Kecha va kunduz.

Аннотация: В данной статье исследуются особенности воссоздания лингвокультурных концептов и этнографических реалий в английских переводах романа Чулпана «Ночь и день» на основе различных переводческих моделей. Исследование основано на сравнительном анализе оригинального узбекского текста и английских переводов, выполненных Кристофером Фортом и Илхомом Тухтасиновым. Особое внимание уделяется передаче культурно маркированных единиц, отражающих национальные ценности, традиции и мировоззрение узбекского народа. В работе использованы лингвокультурологический, сравнительно-типологический, концептуальный, контекстуальный и переводоведческий методы анализа. Результаты

показали особенности применения семантической, коммуникативной, ситуационной и трансформационной моделей перевода. Установлено, что транслитерация и описательный перевод являются наиболее эффективными способами сохранения национально-культурного содержания. Полученные результаты способствуют дальнейшему развитию теории и практики перевода узбекской художественной литературы на английский язык.

Ключевые слова: модели перевода, лингвокультурные концепты, этнографические реалии, художественный перевод, семантический перевод, коммуникативный перевод, Чулпан, «Ночь и день».

Abstract: This article investigates the application of translation models in rendering linguocultural concepts and ethnographic realia in the English translations of Cholpon’s novel *Night and Day*. The study is based on a comparative analysis of the original Uzbek text and its English translations by Christopher Fort and Ilhom To‘xtasinov. Particular attention is paid to culture-specific units reflecting Uzbek traditions, customs, values, and national identity. The research employs linguocultural, comparative, conceptual, contextual, and translation analysis methods. The findings reveal that semantic, communicative, situational, and transformational translation models are used with varying degrees of effectiveness. Transliteration and explanatory translation are found to be the most successful strategies for preserving cultural meanings, whereas generalization and omission occasionally lead to the loss of linguocultural information. The study contributes to the theory and practice of literary translation and intercultural communication.

Keywords: translation models, linguocultural concepts, ethnographic realia, literary translation, semantic translation, communicative translation, Cholpon, *Night and Day*

KIRISH. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi natijasida turli xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalar kengayib, badiiy tarjimaning millatlararo muloqotdagi o‘rni yanada ortib bormoqda. Zamonaviy tarjimashunoslikda matnning nafaqat lingvistik, balki lingvomadaniy xususiyatlarini ham adekvat tarzda qayta yaratish masalasi dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida e’tirof etiladi. Til xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, urf-odatlari va milliy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan murakkab madaniy hodisa hisoblanadi. Shu sababli badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida til birliklari bilan bir qatorda ularning ortida turgan milliy-madaniy mazmunni ham tarjima tilida ifodalash muhim ahamiyat kasb etadi. Lingvomadaniy konseptlar muayyan xalqning madaniy tajribasi, qadriyatlari va mentalitetini aks ettiruvchi murakkab kognitiv birliklar sifatida tarjimashunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri sanaladi. Bunday konseptlarning badiiy tarjimada qayta yaratilishi tarjimonning nafaqat til bilimiga, balki madaniyatlararo kompetensiyasiga ham bog‘liqdir.

Ayniqsa, milliy koloritga ega bo‘lgan badiiy asarlarda lingvomadaniy birliklarning tarjimasini ko‘plab ilmiy va amaliy masalalarni yuzaga keltiradi.

O‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Cho‘lpon ijodi milliy adabiyotimiz taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Adibning “Kecha va kunduz” romani o‘zbek xalqining ijtimoiy hayoti, oilaviy munosabatlari, urf-odatlarini, axloqiy qadriyatlarini hamda tarixiy voqealarini badiiy jihatdan yuksak darajada aks ettirgan asarlardan biridir. Asarda xalqning milliy dunyoqarashi bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘plab lingvomadaniy konseptlar uchraydi. Mazkur konseptlarning ingliz tiliga tarjima qilinishi esa ularning semantik va madaniy mazmunini saqlab qolish nuqtai nazaridan alohida ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Tadqiqotning dolzarbligi o‘zbek milliy-madaniy konseptlarini ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishda tarjima modellarining imkoniyatlarini o‘rganish bilan belgilanadi. Xususan, semantik, kommunikativ va vaziyatli tarjima modellarining lingvomadaniy konseptlarni qayta yaratishdagi o‘rnini aniqlash muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqotimizning maqsadi esa Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani inglizcha tarjimasida lingvomadaniy konseptlarning semantik, kommunikativ va vaziyatli tarjima modellari asosida qayta yaratilish xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun romanda faol qo‘llangan lingvomadaniy konseptlarni aniqladik, ularning inglizcha tarjimada ifodalanish vositalarini o‘rgandik, qo‘llanilgan tarjima modellari tavsiflanadi hamda milliy-madaniy mazmunning saqlanish darajasini baholashga harakat qildik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Ushbu tadqiqot materiali sifatida Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani hamda uning ingliz tilidagi ikki tarjimasini tanlandi. Asl manba sifatida “Kecha va kunduz” romanining Turon Zamin nashriyotida 2023-yilda chop etilgan nashridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil uchun Kristofer Fort tomonidan amalga oshirilgan inglizcha tarjima (Boston: Academic Studies Press, 2019) hamda Ilhom To‘xtasinov tomonidan tayyorlangan tarjima (Samarqand davlat chet tillar instituti, 2023) asos qilib olindi.

Tadqiqot korpusini romanda uchraydigan etnografik realiyalar va lingvomadaniy birliklar tashkil etadi. Jumladan, *paranji, arava, o‘sma, supa, gullik do‘ppi, sovchi, so‘ri, sahn, salla, to‘y, sep, xurjin, yo‘r-yor, patir, somsa, kelinchak* kabi milliy-madaniy mazmunga ega birliklarning inglizcha tarjimada berilishi tahlil qilindi. Tadqiqot davomida ushbu birliklarning tarjima variantlari semantik, kommunikativ va madaniy adekvatlik nuqtai nazaridan qiyosiy o‘rganildi. Tadqiqotda lingvokulturologik tahlil metodidan foydalanilib, etnografik realiyalarning o‘zbek xalqining milliy dunyoqarashi, urf-odatlarini va madaniy qadriyatlarini aks ettirishdagi o‘rni aniqlandi. Mazkur metod yordamida *paranji, sovchi, sep, yo‘r-yor, salla* kabi birliklarning lingvomadaniy mazmuni ochib berildi.

Qiyosiy-tipologik tahlil metodi asosida asl matn va uning ikki inglizcha tarjimasini o‘zaro taqqoslandi. Masalan, *arava* birinchi tarjimada *horse-drawn cart* shaklida berilgan bo‘lsa,

ikkinchi tarjimada ayrim o‘rinlarda tushirib qoldirilgan. Shuningdek, *sovchi* bir tarjimada *matchmaker*, boshqa holatda esa *women* tarzida umumlashtirilgan. Bunday holatlar tarjima strategiyalaridagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Konseptual tahlil yordamida etnografik realiyalar tarkibidagi milliy-madaniy konseptlar o‘rganildi. Xususan, *to‘y*, *mehmon*, *sep*, *kelinchak* kabi birliklarning o‘zbek madaniyatidagi konseptual mazmuni va uning ingliz tilida qay darajada aks etgani baholandi.

Kontekstual tahlil metodi realiyalarning matndagi funksional vazifasini aniqlash uchun qo‘llanildi. Masalan, “*Mehmon deganni non qoqiga chaqirib bo‘lmaydi*” jumlasining ikki tarjimada turlicha ifodalanishi madaniy kontekstning qay darajada saqlanganligini ko‘rsatdi.

Tarjimashunoslik tahlili orqali tarjimada qo‘llanilgan usullar, jumladan transliteratsiya, izohlash, umumlashtirish, konkretlashtirish, tushirib qoldirish va domestikatsiya holatlari aniqlandi. Masalan, *paranji* birliklari transliteratsiya yo‘li bilan saqlangan bo‘lsa, *supa* birliklari *courtyard platform* shaklida izohli tarjima qilingan, *do‘ppi tikishga farang* birikmasida esa domestikatsiya usuli kuzatiladi.

Tadqiqotning nazariy asosini Eugene Nidaning dinamik ekvivalentlik nazariyasi, semantik tarjima modeli, vaziyatli tarjima modeli hamda transformatsion model tashkil etadi. Dinamik ekvivalentlik nazariyasi asosida tarjima matnining ingliz tilidagi o‘quvchiga ko‘rsatadigan kommunikativ ta’siri baholandi. Semantik model yordamida realiyalarning ma’no komponentlari qay darajada saqlanganligi aniqlandi. Vaziyatli model asosida milliy madaniyatga xos voqealarning tarjimada qayta yaratilish darajasi o‘rganildi.

Transformatsion model esa tarjimada yuz bergan leksik va semantik o‘zgarishlarni tahlil qilish imkonini berdi. Natijada etnografik realiyalarning ingliz tiliga tarjimasida transliteratsiya, izohli tarjima va umumlashtirish usullari eng faol qo‘llanilgani, ayrim hollarda esa madaniy ma’lumotlarning qisman yo‘qolishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishi kuzatilgani aniqlandi.

NATIJAR VA MUHOKAMA. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, ayrim etnografik realiyalar ingliz tiliga tarjima qilinishida ularning asosiy semantik mazmuni saqlab qolingani. Xususan, *paranji*, *sovchi*, *salla*, *sep*, *aravakash*, *kelinchak* kabi birliklar Kristofer Fort tarjimasida nisbatan adekvat ekvivalentlar orqali berilgan. Masalan, *sovchi* birligi *matchmaker*, *salla* esa *turban* tarzida tarjima qilingan. Ushbu birliklarda denotativ ma’no asosan saqlangan bo‘lsa-da, ularning milliy-madaniy komponentlari to‘liq ochib berilmagan. Ilhom To‘xtasinov tarjimasida esa ayrim realiyalar umumlashtirish orqali berilgan. Jumladan, *sovchi* ayrim holatlarda *women* shaklida tarjima qilinib, konseptning milliy xususiyatlari qisman yo‘qotilgan. Shuningdek, *to‘y* birliklarining *feast* shaklida tarjima qilinishi ham semantik torayishga olib kelgan.

Vaziyatli modelga ko‘ra tarjimon til birliklarini emas, balki ular ifodalagan madaniy vaziyatni qayta yaratishga intiladi. Tahlil qilingan materiallarda Christopher Fort tomonidan ushbu modeldan faol foydalanilgani kuzatildi. Masalan, *supa* birligi *courtyard platform*

shaklida izohli tarjima qilingan. Shuningdek, *arava* birligi *horse-drawn cart*, *gullik do‘ppi* esa *flower-embroidered skullcap* tarzida berilib, o‘quvchiga milliy voqelik haqida qo‘shimcha ma’lumot yetkazilgan. “*Katta xotinlarning oriyat paranjisiga burkaganlar*” jumlasida ham realiya ortidagi madaniy vaziyat tushuntirilgan:

“...wore a *paranji* that older women had wrapped over her to protect her from wandering eyes.”

Mazkur misolda tarjimon nafaqat predmetni, balki uning ijtimoiy va madaniy vazifasini ham izohlab bergan.

Tadqiqot davomida transliteratsiya, tushirib qoldirish, umumlashtirish, konkretlashtirish va izohlash kabi transformatsiyalar keng qo‘llangani aniqlandi.

Transliteratsiya:

paranji – *paranji*

samsa – *samsa*

Izohlash:

supa – *courtyard platform*

gullik do‘ppi – *flower-embroidered skullcap*

arava – *horse-drawn cart*

Umumlashtirish:

mehmon, mezbun – *guest*

to‘y – *celebration*

hamshahri – *comrades*

Tushirib qoldirish:

o‘sma

ro‘mol popuklari

o‘choq boshi

loki

chimmat

Ayrim hollarda noto‘g‘ri transformatsiyalar ham uchraydi. Masalan, *kart* (karavot) birligi *table* shaklida tarjima qilingan bo‘lib, asl ma’no buzilgan. Shuningdek, *malla yaxtak* ning *yellow robe* tarzida berilishi rang va madaniy semantikaning noto‘g‘ri talqin qilinishiga sabab bo‘lgan.

Eugene Nidaning dinamik ekvivalentlik nazariyasi nuqtai nazaridan qaralganda, tarjimalarning asosiy maqsadi ingliz tilidagi o‘quvchida o‘zbek kitobxoniga yaqin taassurot uyg‘otishdan iboratdir. Kristofer Fort tarjimasida izohli tarjimalar va madaniy moslashtirish usullari ko‘proq qo‘llanganligi sababli kommunikativ samaradorlik yuqoriroq ekanligi kuzatildi. Masalan:

patir – *flat bread*

*mehmon deganni non qoqiga chaqirib bo‘lmaydi – We can’t feed them just dry bread
yor-yor – wedding song*

Bu misollar ingliz kitobxoniga milliy urf-odatlarining mazmunini tushunishga yordam beradi.

Ilhom To‘xtasinov tarjimasida esa ayrim hollarda qisqartirish va umumlashtirish strategiyalari qo‘llanib, madaniy ma‘lumotlarning bir qismi yo‘qolgan. Natijada kommunikativ ta’sir darajasi pasaygan, ammo bizningcha tarjimon o‘quvchi asarni yengil o‘qib hazm qilishini ko‘zlagan.

Tahlil qilingan 40 ta etnografik realiya orasida eng ko‘p uchragan tarjima strategiyalari semantik va transformatsion modellarga tegishli ekanligi aniqlandi. Xususan, transliteratsiya va izohlash usullari milliy-madaniy mazmunni saqlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qilgan. Vaziyatli model milliy voqeliklarni tushuntirishda muhim rol o‘ynagan bo‘lsa, kommunikativ model o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish darajasini ta’minlashga xizmat qilgan.

Umuman olganda, Kristofer Fort tarjimasi etnografik realiyalarni qayta yaratishda madaniy adekvatlik nuqtai nazaridan nisbatan muvaffaqiyatli natija ko‘rsatgan bo‘lsa, Ilhom To‘xtasinov tarjimasida umumlashtirish va qisqartirish holatlari ko‘proq uchragani sababli ayrim lingvomadaniy ma‘lumotlar yo‘qotilgan ammo o‘qish yengillashtirilgan.

Tadqiqot natijalari Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida uchraydigan etnografik realiyalar va lingvomadaniy konseptlarni ingliz tiliga tarjima qilishda turli tarjima modellaridan foydalanilganligini ko‘rsatdi. Tahlillar asosida semantik va vaziyatli tarjima modellarining milliy-madaniy mazmunni saqlashda nisbatan samaraliroq ekanligi aniqlandi. Xususan, **paranji, supa, gullik do‘ppi, xurjin** kabi realiyalarni transliteratsiya va izohli tarjima orqali berish asl matndagi madaniy koloritni saqlash imkonini yaratgan. Kommunikativ model esa o‘quvchiga matn mazmunini tushunarli yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq ayrim hollarda umumlashtirish va tushirib qoldirish strategiyalarining qo‘llanishi natijasida konseptlarning milliy xususiyatlari qisman yo‘qolgan. Shu bois lingvomadaniy birliklarni tarjima qilishda semantik aniqlik va kommunikativ samaradorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash muhim hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari Eugene Nidaning dinamik ekvivalentlik nazariyasi bilan uyg‘unlik kasb etadi. Nida tarjimaning asosiy maqsadi o‘quvchida asl matn ta’siriga yaqin kommunikativ samara hosil qilishdan iborat ekanligini ta’kidlaydi. Kristofer Fort tarjimasida aynan shu tamoyilning ustuvorligi kuzatildi. Komissarovning ekvivalentlik nazariyasiga ko‘ra, tarjimada mazmuniy va funksional muvofiqlikni saqlash muhim sanaladi. Tadqiqot davomida ayrim realiyalarning adekvat tarjima qilinishi ushbu nazariyaning amaliy tasdig‘i bo‘ldi. Shveytserning tarjimini madaniyatlararo kommunikatsiya vositasi sifatida talqin qiluvchi qarashlari ham tadqiqot natijalari bilan mos keladi. O‘zbek tarjimashunoslari, xususan,

G‘aybulla Salomov va Shuhrat Sirojiddinovlarning milliy koloritni saqlashga oid fikrlari ham tahlil natijalarida o‘z aksini topdi.

Ushbu maqolamiz Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani misolida lingvomadaniy konseptlarning ingliz tilidagi tarjimasini qiyosiy o‘rganish orqali tarjimashunoslik va lingvokulturologiya fanlari kesishgan nuqtadagi ilmiy izlanishlarni boyitadi va o‘zbek milliy-madaniy birliklarini tarjima qilishda qo‘llaniladigan samarali usullarni aniqlashga xizmat qilib o‘zbek badiiy matnlarini jahon kitobxoniga adekvat yetkazish masalalarini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

XULOSA. Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanidagi o‘zbek xalqining milliy turmush tarzi, urf-odatlarini va qadriyatlarini aks ettiruvchi asosiy lingvomadaniy konseptlar hamda etnografik realiyalar aniqlanib ularning Kristofer Fort va Ilhom To‘xtasinov tarjimalarida berilish usullari qiyosiy tahlil qilindi. Tahlillar semantik va kommunikativ tarjima modellarining lingvomadaniy birliklarni ingliz tilida qayta yaratishda yetakchi o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Milliy-madaniy mazmunni saqlashda transliteratsiya, izohli tarjima va boshqa transformatsion usullar samarali vosita sifatida namoyon bo‘ldi. Shuningdek, tarjima modellarining to‘g‘ri tanlanishi konseptlarning semantik va madaniy ekvivalentligini ta‘minlashga bevosita ta‘sir ko‘rsatishi aniqlandi. Ushbu natijalar o‘zbek badiiy asarlarini ingliz tiliga tarjima qilish amaliyotini takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Turon zamin, 2023.
2. Fort C. (tarj.). Night and Day. – Boston: Academic Studies Press, 2019.
3. To‘xtasinov I. (tarj.). *Night and Day*. – Samarqand: Samarqand davlat chet tillar instituti nashriyoti, 2023.
4. G‘ofurov I., Mo‘minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2012.
5. Sirojiddinov Sh., Odilova G. Badiiy tarjima asoslari. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2011.
6. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа, 1990.
8. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – Москва: Международные отношения, 1975.
9. Nida E.A., Taber C.R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: Brill, 1969.
10. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.
11. Baker M. – 2nd ed. – London: Routledge, 2011.
12. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – Oxford: Oxford University Press, 1965.

13. Munday J. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. – 4th ed. – London: Routledge, 2016.

14. Geldieva M. «Kecha va kunduz» romani inglizcha tarjimasida leksik-semantik hamda sintaktik o‘ziga xoslik // *«Filologik komparativistika va tarjimashunoslik masalalari» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari*. – Toshkent, 2025. – B. 593–595.

15. Kasimova Z. M. Cho‘lponning «Kecha va kunduz» romanidagi frazeologik birliklarning badiiy-uslubiy tahlili // *O‘zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari*. – Toshkent, 2025. – B. 88–91.